

**О. В. МОСКАЛЕНКО. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ
ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО
СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ
ПРАЦЕЗДАТНОСТІ**

Розглянуто питання у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Проаналізовано стан правового регулювання державного соціального страхування у галузі соціального забезпечення у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; визначені поняття та ознаки тимчасової непрацездатності як виду соціального ризику; з'ясовано зміни у повноваженнях Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Ключові слова: тимчасова непрацездатність, соціальний ризик.

Рассмотрены вопросы в сфере общеобязательного государственного социального страхования по временной потере трудоспособности. Проанализировано состояние правового регулирования общеобязательного государственного социального страхования по временной потере трудоспособности; определены понятие и признаки временной трудоспособности как вида социального риска; выявлены изменения в полномочиях Фонда социального страхования по временной потере трудоспособности.

Ключевые слова: временная трудоспособность, социальный риск.

The article deals with issues in the area of compulsory state social disability insurance. The state regulation of compulsory state social disability insurance is analysed; the concept and signs of temporary inability to work as a type of social risk are defined; changes in the powers of the Fund of social disability insurance are revealed.

Key words: temporary inability to work, social risk.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є одним з видів соціального страхування, що передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел.

Правовою основою здійснення цього виду загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні є Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18 січня 2001 р. № 2240-III (далі – Закон № 2240)¹. Крім цього закону, законодавство України, що регулює відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування², Кодексу законів про працю України³ та прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів.

З часу законодавчого закріплення права особи на матеріальне соціальне забез-

---

© МОСКАЛЕНКО Олена Вячеславівна – докторант кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

печення, що стало результатом розвитку та поширення теорії соціальних ризиків, виокремилася і набула самостійного значення специфічна група суспільних відносин – відносин з приводу соціального забезпечення. Соціальний ризик, будучи закріпленням у праві, виступає основоположним критерієм відокремлення у самостійну сферу відносин із соціального забезпечення. Значення соціального ризику має й непрацездатність особи як об'єктивна обставина, що обмежує її життєдіяльність і створює стан соціальної незахищеності такої особи.

Проте не варто обумовлювати всі відносини, що існують у даній сфері лише соціальним ризиком: соціально-забезпечувальні відносини як предмет права соціального забезпечення полягають у виплаті пенсій, допомог, наданні пільг і соціальних послуг, в основі свого існування мають конкретні, визначені законодавством обставини (дії), а учасниками таких відносин є, зокрема, спеціалізовані страхові фонди, державні органи, комунальні та приватні заклади, які за призначенням повинні надавати допомогу особам, що зазнали соціального ризику. Фактично, такі відносини матимуть місце при здійсненні особою свого права на соціальне забезпечення⁴.

Прийняття Верховною Радою України 8 липня 2010 р. Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»⁵ – один з важливих заходів законодавця із здійснення реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, є початком широкомасштабних соціальних реформ, про які роками йшлося, але які не вирішувалися.

За радянської доби підстави і порядок надання допомоги з тимчасової непрацездатності досліджували такі вчені, як Г.С. Слободянюк⁶, В.С. Андріїв⁷, В.В. Караваєв, Г.С. Симоненко⁸. Питання загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності в Україні розробляли С.М. Синчук⁹, І. Козуб, О.А. Мельничук, В. Максимчук¹⁰ та інші. У той же час останніми роками бракує комплексних наукових праць, предметом дослідження яких ставали зазначені проблеми, що зумовлює актуальність даної статті.

Термін непрацездатність вживається в сучасному законодавстві з метою виокремлення суб'єктів права на відповідний вид соціального забезпечення. Власне дефініцію цього поняття законодавець не наводить, що викликає певні складнощі. Навіть у Законі № 2240, що є спеціалізованим нормативно-правовим актом у царині загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, відсутнє визначення «тимчасова непрацездатність».

Непрацездатність, її зміст та вид конкретизується законодавцем в залежності від обставин настання цього соціального ризику. Так, у літературі зазначаються такі причини непрацездатності: 1) загальносоціальні: притаманні кожній людині, оскільки зумовлені її фізіологічною та соціально природою (наприклад, старість, вагітність та пологи, травма, не пов'язана з виробництвом та ін.); 2) професійні: є наслідком чи пов'язані з трудовою діяльністю, яку виконувала особа (нешасний випадок на виробництві, професійне захворювання); 3) публічні: є наслідком економічних, технічних, соціальних подій у конкретній державі (техногенні катастрофи, військові конфлікти тощо)¹¹.

Оскільки даний вид загальнообов'язкового державного соціального страхування стосується тимчасової непрацездатності, варто розкрити сутність цього поняття. Як уже згадувалося, чіткого законодавчого визначення цього поняття немає. В юридичній літературі висловлені позиції, що під тимчасовою непрацездатністю слід розуміти: (1) неспроможність особи здійснювати трудову діяльність

унаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру¹²; (2) неможливість за станом здоров'я виконувати роботу протягом відносно невеликого проміжку часу¹³; (3) втрата працездатності у даних конкретних умовах праці (або соціальних умовах, якщо непрацездатність презюмується) зі сприятливим клінічним та соціально-трудохим прогнозом, тобто має соціальний, минулий та зворотний характер¹⁴.

Крім зворотного характеру, в досліджуваній категорії вирізняють об'єктивно-фізіологічний та об'єктивно-юридичний аспекти (види непрацездатності). Під першим розуміють об'єктивно-фізіологічний стан людини, який виражається у втраті чи зменшенні природних функцій організму або зниженні кваліфікації, значному зменшенні обсягу чи припиненні трудової діяльності. Під другим – такий об'єктивно-юридичний стан людини, коли закон дозволяє вже не працювати незалежно від того, може чи не може особа виконувати певну трудову діяльність.

Таким чином, ознаками тимчасової непрацездатності як соціального ризику варто назвати: (а) це передбачувана об'єктивна обставина, потенційно можлива для кожної особи; (б) не може бути усунена особою самостійно внаслідок об'єктивних фізичних чинників; (в) зумовлює соціальну незабезпеченість особи внаслідок порушення (обмеження) її життєдіяльності; (г) закріплена у вітчизняному законодавстві як підстава виникнення суб'єктивного права особи на соціальне забезпечення; (д) визнається державою соціально значущим юридичним фактом виникнення правовідносин із забезпечення допомогою з тимчасової непрацездатності.

На нашу думку, тимчасову непрацездатність слід трактувати як втрату особою працездатності внаслідок захворювання, травми або з інших соціальних причин, що не залежать від факту втрати працездатності (пологи, карантин, догляд за хворим тощо), яка має тимчасовий зворотний характер, під впливом лікування та реабілітаційних заходів триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності.

2. У зв'язку із змінами, внесеними Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464 до Закону № 2240 з 01 січня 2011 року період перебування застрахованої особи у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку не зараховується до страхового стажу за страхуванням з тимчасової втрати працездатності тому, що виплати допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яку здійснюють органи праці та соціального захисту населення не належать до виплат, які передбачені окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Відповідно до попередньої редакції ст. 7 Закону № 2240, що діяла до 01 січня 2011 р., страховий стаж визначався як період (сума періодів), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втрагою працездатності та витратами, зумовленими похованням, і сплачує або за неї сплачуються страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності в порядку, встановленому законодавством.

Згідно із внесеними змінами до ст. 7 Закону № 2240, страховий стаж — це період (строк), протягом якого особа підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втрагою працездатності та витратами, зумовленими похованням, та за який щомісяця сплачено нею та роботодавцем або нею страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий

внесок, крім випадків, передбачених абзацом другим цієї частини. Відтепер страховий стаж визначають в місяцях. Для того, щоб місяць роботи був зарахований до страхового стажу, повинні виконуватись такі умови: протягом цього місяця особа повинна підлягати загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та сплатити страховий внесок (або роботодавець має сплатити за неї); страховий внесок не повинен бути меншим, ніж мінімальний страховий внесок.

Страховий стаж обчислюється за даними, що містяться в системі персоналізованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а до впровадження такої системи — у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Отже, період перебування застрахованої особи у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку зараховувався до страхового стажу відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону № 2240 в редакції, що діяла до 01.01.2011 року. Після 01.01.2011 року період перебування застрахованої особи у зазначеній відпустці не зараховується до страхового стажу за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, оскільки зарахування такого періоду не визначено Законом № 2240. Також не враховується до страхового стажу період отримання виплати застрахованими особами допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яку здійснюють органи праці та соціального захисту населення, оскільки зазначений вид допомоги не належить до виплат, які передбачені окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування¹⁵.

Водночас, якщо така застрахована особа в період цієї відпустки працювала з неповним робочим часом, то він буде включатися до страхового стажу, як період, за який сплачено страхові внески. Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків менша ніж мінімальний страховий внесок, то цей період зараховується до страхового стажу за формулою, вказаною у вищезазначеній ст. 7 Закону № 2240.

3. Зміни у повноваженнях Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Із запровадженням єдиної системи збору, обліку та контролю за виплатою страхових внесків були внесені зміни до повноважень органів соціального страхування. Так, Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» об'єднав функції зі збору страхових внесків і контролю за їх сплатою за одним органом – Пенсійним фондом України (ст. 12). На зазначений орган покладено також завдання із формування та ведення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, здійснення заходів щодо забезпечення доступу до даних Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Механізм обчислення, нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиного внеску) є аналогічним до механізму сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Єдиний внесок надходить на спеціальні рахунки Державного казначейства, що класифікуються за платниками відповідно до класу професійного ризику виробництва і особливостей сплати внеску окремим платником. Розподіл єдиного внеску на централізовані рахунки фондів соціального страхування здійснюється Державним казначейством наступного дня після надходження відповідних сум єдиного внеску. Причому між Державним казначейством

і фондами соціального страхування можуть бути здійснені лише операції з перерахування страхових коштів з рахунків Державного казначейства на рахунки фондів соцстраху та повернення помилково сплачених сум єдиного внеску та штрафів. Це є гарантією невтручання Пенсійного фонду України в розподіл сум єдиного внеску.

Згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України № 2240 у редакції від 08.07.2010 р. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, провадить акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені статтею 34 цього Закону, та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів.

Нові повноваження фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності передбачені у ст. 23 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Так, фонд має право: 1) безоплатно отримувати від Пенсійного фонду відомості про суми надходжень від сплати єдиного внеску, фінансових санкцій та суми коштів, перерахованих на їхні рахунки, а в разі виявлення розбіжностей – письмову інформацію про причини таких розбіжностей; 2) безоплатно отримувати доступ до баз даних Державного реєстру в порядку, встановленому Пенсійним фондом за погодженням з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування зобов'язаний: 1) своєчасно надавати Пенсійному фонду відомості про свої рахунки, відкриті в Державному казначействі України для перерахування на них страхових коштів, та завчасно повідомляти про зміну таких рахунків; 2) надавати Пенсійному фонду відомості, необхідні для відкриття рахунків Пенсійним фондом у Державному казначействі України відповідно до цього Закону.

Відзначимо, що у абз. 6 п. 7 Прикінцевих та перехідних положень розглядуваного Закону встановлено застереження щодо повноважень фондів соціального страхування з приводу погашення заборгованості. Так, на період до повного стягнення заборгованості із сплати страхових внесків за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та сум штрафних санкцій, нарахованих та/або не сплачених у період до 1 січня 2011 р., в тому числі нарахованих внесків, строк сплати яких на 1 січня 2011 р. не настав, та відповідних штрафних санкцій за фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування зберігаються повноваження щодо контролю за правильністю нарахування, своєчасністю сплати страхових внесків, застосування фінансових санкцій, якими вони були наділені до набрання чинності цим Законом.

Таким чином, з вищевикладеного випливають такі висновки.

Тимчасова непрацездатність – втрата особою працездатності внаслідок захворювання, травми або з інших соціальних причин, що не залежать від факту втрати працездатності (пологи, карантин, догляд за хворим тощо), яка має тимчасовий зворотний характер, під впливом лікування та реабілітаційних заходів триває до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності. Як виду соціальних ризиків їй притаманні такі ознаки: (а) це передбачувана об'єктивна обставина, потенційно можлива для кожної особи; (б) не може бути усунена особою самостійно внаслідок об'єктивних фізичних чинників; (в) зумовлює соціальну незабезпеченість особи внаслідок порушення (обмеження) її життєдіяльності;

(г) закріплена у вітчизняному законодавстві як підстава виникнення суб'єктивного права особи на соціальне забезпечення; (г) визнається державою соціально значущим юридичним фактом виникнення правовідносин із забезпечення допомогою з тимчасової непрацездатності.

Період перебування застрахованої особи у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку зараховувався до страхового стажу відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону № 2240 в редакції, що діяла до 01.01.2011 р. Після 01.01.2011 р. період перебування застрахованої особи у зазначеній відпустці не зараховується до страхового стажу за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, оскільки зарахування такого періоду не визначено Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням».

Повноваження Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності характеризуються дуальністю: на період до повного стягнення заборгованості із сплати страхових внесків за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, нарахованих та/або не сплачених у період до 1 січня 2011 р., в тому числі нарахованих внесків, строк сплати яких на 1 січня 2011 р. не настав, за ним зберігаються повноваження щодо контролю за правильністю нарахування, своєчасністю сплати страхових внесків, застосування фінансових санкцій, якими він був наділений до набрання чинності Законом «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

З 1 січня 2011 р. цей фонд соціального страхування позбавлений частини управлінських функцій шляхом передачі їх Пенсійному фонду України. Зокрема, це стосується контрольної функції. Такі зміни, вважаємо, є несприятливими для забезпечення усєї системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки це суперечить змісту управлінської діяльності. Згідно з чинним законодавством фонди соціального страхування є відносно відокремленими страховими фондами, що мають відповідні органи управління і тому об'єктивно не можуть бути позбавлені права здійснювати контроль у тій чи іншій сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Зміст управлінської діяльності складають не тільки дії із прийняття рішень, організації їх виконання, а й дії, спрямовані на контроль за таким виконанням¹⁶. Тому видається алогічним позбавлення фондів соціального страхування повноважень з перевірки своєчасності та повноти нарахувань і сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

1. *Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»* від 18 січня 2001 р., № 2240-III // ВВР України. – 2001. – № 14. – Ст. 71. 2. *Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування* від 14.01.1998 р., №16/98-ВР // ВВР України. – 1998. – № 23. – Ст.121. 3. *Кодекс законів про працю* від 10.12.1971 р., № 322-VIII // Відом. Верховн. Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. 4. *Пилипенко П.Д.* Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. – К.: Істина, 2010. – 224 с. 5. *Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»* від 08.07.2010 р., № 2464-VI // ВВР України. – 2011. – № 2-3. – Ст.11. 6. *Слободянюк Г.С.* Правове регулювання своєчасності забезпечення пособиями по временной нетрудоспособности в порядке государственного социального страхования в СССР: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1964. – 14 с. 7. *Андреев В.С.* Материальное обеспечение граждан СССР в старости, в случае инва-

лидности и временной нетрудоспособности. (Правовые вопросы). – М. : Юрид. лит., 1963. – 162 с. **8.** *Симоненко Г.С.* Выплаты работникам, утратившим трудоспособность на производстве (правовые вопросы). – М. : Юрид. лит., 1969. – 168 с. **9.** *Синчук С.М.* Проблеми законодавчого закріплення поняття непрацездатності // Вісн. Львівськ. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 372-377. **10.** *Максимчук В.* Призначення допомоги і надання соціальних послуг у сфері соціального страхування з тимчасової втрати працездатності // Бюл. Нац. служби посередництва і примирення. – 2006. – № 10. – С. 21-32. **11.** *Синчук С.М.* Цит. работа. – С. 374. **12.** Там же. – С. 376. **13.** *Сулейманова Г.В.* Право социального обеспечения: учеб. пособие. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2003. – 512 с. **14.** *Гарипов Р.С.* Пособие по временной нетрудоспособности (правовые вопросы): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург: Б. и., 1997. – 21 с. **15.** *Лист* Виконавчої дирекції Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності «Щодо страхового стажу» від 04.05.2011 р., № 04-29-1068 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fse.gov.ua>. **16.** *Бортнік С.В.* Шляхи удосконалення функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні // Юрид. наука. – 2011. – № 1. – С.126-127.